

tárgy – nyitánya lehetett egy új értelmezésnek. Ennek megértése specifikus jelentőségűvé nőtt az anorexia kontextusában. Kihelyezte az agresszióját, és egy külső, felületi formára irányította.

Az alkotás mint átmeneti tárgyra kiterjeszhető akár a bűnbakképzésre és a bűvös áttételekre is. (Vö. *The scapegoat and the talisman: transference in art therapy*, 1987 és *The Revealing Image*, 1991). A továbbiakban a szerzőnő más borderline állapotokban és pszichotikusoknál alkalmazott analitikus művészeti pszichoterápiás tapasztalatairól is beszámol.

Az alakzat-talaj kapcsolatának vitatása zárja a kiváló munkát. A pszichoterápiának abban a szakaszában, ahol esőnd van, alkotásban jelenhet meg a képesség, az erő. A képek léteznek a térben az emberek között. Sokszor kap elsődlegességet a képekben az emberközi kapcsolat – figurák ábrázolódnak és képződnek a terápiás kapcsolat alapján. Máskor a személyközi áttétel és viszontáttétel ábrázolódnak és az alkotás, a kép az alapja. Ilyenkor a képekről leolvashatóak a terápiás áttételek. Az interakció típusa is felfedezhető, amikor mindketten cserekapcsolatban állnak egymással és képre kerül a köztük lévő kapcsolat mint áttétel és viszontáttétel. Nem csupán a figurák képezhetik ezeknek talaját, hanem terapeuta és kliens is, az áttéti vonatkozásokban azonos státuszban vannak. A különböző megközelítések előhívhatják a kliens szükségleteit és sokszor adják meg a választ és hozzák meg a terápiás ülések eredményét. (Vö.

Internationale Erich-Fromm-Gesellschaft:

Die Charaktermauer. Zur Psychoanalyse des Gesellschaftscharakters in Ost- und Westdeutschland. Eine Pilotstudie bei Primarschullehrerinnen und Lehrern.

1995. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, Zürich, 278 old. ISBN 3-525-01429-5

A német újraegyesítés különféle problémáira a társadalomtudományok kevéssé tudtak reagálni, és különösen a kelet és nyugat között a lelkekben meglévő „fal” kérdésében tud keveset mondani az alkalmazott lélektan. Ez a könyv egyfajta kísérlet a helyzet tisztázására. 12 pszichológus és tanár, akik a Tübingenben székelő nemzetközi Erich

Analytical Art Psychotherapy: further reflections on theory and practice, 1994).

Összességében Joy Schaverien könyvet szentelt a váagnak, mint annak a faktornak, amely minden terápiás találkozásban jelen van és miközben mindennek a megbeszélése képekkel történik. A „libido” formája az életenergiának, amellyel nem csupán a szexualitásig juthatunk, hanem a vágy sok más formájáig. A vágy tovább mozog a „Másik”-ra, mindvégig jelen van a pszichoterápiában és nem mindig aktiválódik meghatározható érzésekben. Ha a terápiás beszélgetésekben aktivált, gyakran egy-egy célzás formájában jelenik meg. Ilyenkor valójában tudatos lelkünkben kezd pirkadni az Eroszon keresztül tudattalan állapotunk. A szerzőnő tapasztalatai szerint ez sokszor hívódik elő a másik személyből és sokszor kombináltan a személyből és a képből. Ebben az esetben ez az a tekintet, amely a képek segítségével nemzi, előhívja a vágyat az áttételben és a viszontáttételben. Ha ez megtörtént, megkezdődhet ennek transzformálása a két ember kapcsolatában. Minden pszichológiai helyzetben ekkor indulhat meg a transzformációs munka akár egyéni, akár csoport-pszichoterápiában.

Az analitikus kreatív/művészeti pszichoterápia oktatásában kitűnően használható ajándékért a recenzens köszönetét fejezi ki mentorának.

Sitku Valéria

Fromm Társaság tagjai, Fromm elméleteire és módszereire támaszkodva 15-15 elemi iskolai tanítót kérdeztek ki, mélyinterjú segítségével. Vizsgálatukat „pilot study”-nak nevezik, és remélik, hogy nagyobb esetszámon, jobban közelítve a mintához tudják majd kiválasztani a keleti és a nyugati országrészekben élő tanárokat. Általában fiatalokat választottak ki a 15 főnyi csoportokba is, olyanokat, akik már tanítottak 1989 előtt is.

Fromm karakterelméletére támaszkodnak. Fromm nézete szerint ugyanis a társadalmi rendszer a jellem révén váltja ki az alkalmazkodást, ennek segítségével sikerül úgy adaptálódni, hogy amint Fromm ezt kifejezi, a személyiség örömet találjon abban, ami a társadalomban a számára kötelező. Fromm felfogása szerint aránylag ritka az egészséges, a produktív karakter, aki akár kreativitás, innovációk vagy tennékeny lázadás révén meg tudja őrizni alkotó autonómiá-

ját, már csak azért is, mert a társadalmak kóros struktúrák és nem igazán segítik elő e jellemforma kibontakozását. A nem-reaktív karakterformák a gyakoriak, és a kutatók hipotézise szerint ezek közül bizonyos változatokat a nyugatnémet, másokat a keletnémet társadalmi szerkezet preferált, illetve segített elő.

A szerzők igen részletesen leírják a Németország nyugati és a keleti országrészeiben élő, illetve a korábban a két különböző társadalmi rendszerben élő tanítók helyzetét, gondjait, különös tekintettel az iskolai életre, a szervezeti viszonyokra, a nevelés ethoszára. Igyekeznek minél több szakértő forrást használni a leírásban. Közlik a mélyinterjú kérdéslistáját. A vizsgálat azután hipotéziseiket igazolta. Főleg az egykori keletnémet területen találtak autoriter jellemformákat (a 15-ből 12 ilyen, e karakterformán belül is elkülönítettek altípusokat – pl. autoritär-gefühlsbeherrsch. autoritär-paternalistisch stb.), míg a nyugatnémetek közül csak négy volt autoriter jellem, 5 enyében nárcisztikus karaktert, négy ún. piaci (Marketing-orientiert. Fromm angol írsaiban: market-oriented), és egy-egy felhalmozó (hortend), illetve nekrofit karaktert mutatott. Az egyetlen produktív jellem a vizsgálatban egy fiatal keletnémet tanár volt.

A kötet érdekes, merész kísérlet, hogy Fromm társadalmi jellem koncepciójával megpróbálják értelmezni Németország keleti és nyugati részén a látható, érzékelhető, de nagyon nehezen megragadható mentalitási különbségeket. A két tanító-csoport sajátos összehasonlítási lehetőséget kínált. Bár a vizsgálat módszertana bizonytalan, nagy szükség lenne, hogy a hagyományos pozitívista paradigmában nem kutatható komplex problémákat, mint pl. a nemrég lezajlott nagy társadalmi átalakulások pszichés hatásait, valamilyen módon megpróbálják vizsgálni. A jelen kötet, illetve a mögötte álló vizsgálat legfőbb érdeme is az, hogy a józan ész és az alapvető társadalomtudományi iskolázottság alapján megpróbálják rendezni, összefüggésbe állítani a meglévő adatokat, és ezeket kontextuálisan felhasználva kísérik meg az általánosítást egy aránylag kis skálájú empirikus vizsgálat alapján (noha ez a munka meglehetősen nehézkes és hosszadalmas lehetett önmagában is).

A használt vizsgálómódszerrel, a mélyinterjúval az a gond, hogy a Fromm-féle elmélet meglehetősen ideologikus, zárt rendszer, ezért a kérdések, hipotézisek meglehetősen sugalmazzák a válaszokat és önigazoló jellegűek. Kicsit ha-